

Afganistan Bayat Türkmenleri Ağzının Şekil ve Zaman Ekleri

Form and Time Suffixes of the Dialect of the Bayat Turkmen of Afghanistan

Savaş ŞAHİN*

Öz

Türkmen diyalektleri sınıflandırılırken fonetik, morfolojik, söz varlığı gibi özellikler dikkate alınmıştır. Türkmenistan’da yapılan diyalekt çalışmalarının tarihi çok eskilere dayanmakla birlikte yeni çalışmaların sayısı oldukça azdır. Türkmen diyalektleri sınıflandırılırken Bayat ağzı, Türkmen araştırmacılar tarafından diyalekt olarak görülmemiş bunun yerine şive ya da ağız olarak tasnif edilmiştir. Türkmen diyalektlerini tasnif çalışmalarında Bayat Türkmen ağzı incelenirken yalnızca Türkmenistan sınırları içerisinde yaşayan Türkmenlerin ağızları incelenmiştir. Bunun dışında Afganistan Bayat Türkmen ağızları bu tasnifin dışında bırakılmıştır. Afganistan Bayat Türkmenleri savaşlar, ekonomik, siyasî vb. nedenlerle özellikle 1920’den sonra Afganistan’a göç etmek zorunda kalmışlardır. Ata vatanlarından kopmak zorunda kalmış olan Türkmenler daha rahat yaşamak amacıyla geldikleri Afganistan topraklarında daha zor yaşam koşullarında yaşamak zorunda kalmışlardır. Bayat Türkmenleri bugün Afganistan’ın kuzeyinde Ersarı Türkmenleri ve Özbekler ile birlikte yaşamaktadır. Oğuz-Kıpçak ağız grubu özelliklerini koruyan Afganistan Bayat ağzı diğer Türkmen ağızlarından çeşitli ses, şekil, kelime kadrosu bakımından çeşitli farklılıklar göstermektedir. Afganistan Bayat Türkmen ağzı daha çok Kıpçak ağızlarıyla benzerlik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, Türkmenler, Bayat Türkmenleri, Türkmen Ağızları, Afganistan

Abstract

While classifying Turkmen dialects, phonetic, morphological, vocabulary features were taken into consideration. Although the history of dialect studies in

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Orcid: 0000-0003-4462-9006.

Turkmenistan is very old, the number of new studies is very low. While classifying Turkmen dialects, Bayat dialect was not considered as dialect by Turkmen researchers, but instead was classified as dialect or dialect. In the classification of Turkmen dialects, while the Bayat Turkmen dialect was examined, only the dialects of the Turkmen living within the borders of Turkmenistan were examined. Apart from that, Afghanistan Bayat Turkmen dialects are excluded from this classification. Afghanistan Bayat Turkmen wars, economic, political and so on. they had to immigrate to Afghanistan, especially after 1920. Turkmens, who had to leave their ancestral homeland, had to live in more difficult living conditions in the lands of Afghanistan, where they came in order to live more comfortably. Today, Bayat Turkmens live in the north of Afghanistan with the Ersarı Turkmens and Uzbeks. Afghanistan Bayat dialect, which preserves the characteristics of the Oguz-Kıpçak dialect group, differs from other Turkmen dialects in terms of various voices, forms and vocabulary. Afghanistan Bayat Turkmen dialects are more similar to Kıpçak dialects.

Keywords: Turkmen Turkish, Turkmens, Bayat Turkmens, Turkmen Dialect, Afghanistan

Giriş

Bayat boyunun kökeni, Oğuz Han'ın altı oğlu içinde en büyük oğlu olan Gün Han'a dayanmaktadır. Oğuzlar'ın yirmi dört boyundan biri olan Bayat Boyu; Kuzey Oğuzları, Harzemşahlar, Selçuklular, Kıpçaklar, Moğollar, Azerbaycan, Irak ve Suriye ülkelerinde geniş bir alana yayılmış ve büyük bir bölümü de oralardaki topluluklarla karışmıştır (Aydın, 1984:63-64). Anadolu'nun bir Türk yurdu hâline getirilmesinde, Anadolu'nun fethi ve iskânında rol oynayan Bayatlar (Sümer, 1992:218-219) bugün Türkmenistan'ın Darganata, Danev, Çarçöv, Sakar, Farab ve Hocambaz ilçelerinde, Buhara'da, Tacikistan'da, Azerbaycan'ın Gence şehri civarlarında, Agcabedi, Guba, Neftçalan, Ucar, Şamahı, Şuşa bölgeleriyle birlikte Afganistan, İran, Türkiye, Irak, Suriye gibi ülkelerde Bayat boyuna mensup Türkmenler yaşamaktadır. Bayat Türkmenleri Afganistan dışındaki ülkelere ve Kafkasya'ya Selçuklular devrinde gelmişlerdir (Ataniyazov, 1994:72-73).

Afganistan'da yaşayan Bayat Türkmenleri ise Türkmenistan'dan Ekim Devrimi'nden sonra Afganistan'ın kuzeyine göç etmişlerdir. Bayatların büyük

bölümü Afganistan'ın Cevizcan vilayetinde yaşamaktadır. Bu çalışmadaki metinler ve dil malzemeleri Afganistan'da 2019-2020 yılları arasında Afganistan'ın Cevizcan vilayetindeki Pirmezit, Eşref, Kehlek, Yeketepe adındaki Bayat köylerinde yapılan araştırmalarında derlenmiştir. Ersarı Türkmen ağzını da iyi derecede konuşan Afganistan Bayat Türkmenleri Kette, Tirmek, Sagal, Sayat, Kadam, Arıklı, Göştımeç, Kazak, Mařka, Güneybaharlı uruklarına “kabile” mensuptur.” (Behmen, 1385:95). Cevizcan Afganistan'ın 34 vilayetinden biridir. Bu vilayet Belh, Seripul, Faryap vilayetlerine komşu olup Afganistan'ın kuzeyinde Türkmenistan ile sınır komşusudur. Bugünkü yüzölçümü 1460 km² olup nüfusunun 500.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Cevizcan'ın nüfusunun büyük çoğunluğunu Türkmen ve Özbekler oluşturmakla birlikte bunlardan başka az da olsa Peştun, Tacik, Hazara, Araplar yaşamaktadır. Cevizcan yerli ve idarî bölünmeleri açısından 10 ilçeye ayrılmıştır. Bu ilçeler Akça, Murdiyan, Feyzabad, Hanaka, Mengecik, Hamyab, Karkın, Kuşdepe, Derzab ve Hoce Dükü'dür. Yönetim merkezi Şibirgan şehridir. Bu bölge eski Horasan'ın büyük vilayetlerinden biri sayılmaktadır.

Türkmen Türkçesi Türk dilleri içinde Oğuz grubu Türk lehçeleri içerisinde yer almakla birlikte Türkmen Türkçesinin yaklaşık otuz diyalekti vardır. Bu diyalektlerin isimleri etnik grupların isimlerine göre verilmiştir (Nepesova vd, 1998:7). Afganistan'da yirmiye yakın Türkmen diyalekti konuşulmaktadır. Mohammed Rasekh Afganistan Türkmen diyalektleri üzerine yaptığı doktora tezinde Afganistan Türkmen diyalektlerini Oğuz grubu diyalektlerini *turkmanı-yi xalış* Kıpçak diyalektlerini *turkmanı-yi naxalış* diyalektleri olarak iki gruba ayırmıştır. Rasekh birinci gruba Ersarı, Teke, Yomut, Sarıq, Karqın, Olam, Salır ve Yemreli; ikinci gruba da Mukrı, Hatap, Bayat, Surhı, Hocambaz ve Şıh diyalektlerini almıştır (Rasekh, 2016:24). Rasekh Kıpçak dil özellikleri gösteren Bayat ağzını *turkmanı-yi naxalış* sınıfına almıştır. Amansariyev ve arkadaşları Türkmen diyalektlerini coğrafı olarak I. *Lebab Diyalektleri* II. *Merkezî Diyalektler*. II. *Marı Diyalektleri* IV. *Sumbar Diyalektleri* VI. *Kuzey Diyalektleri* şeklinde dörde ayırmıştır. Bayat Türkmenleri ağzlarını ise Lebab Diyalektlerine dâhil eden Amansariyev ve arkadaşları Bayat ağzını şive olarak göstermişlerdir (Amansariyev 1970: 58-59). Nartıyev

Türkmen diyalektlerinin tasnifini I. *Oğuz özelliklerini barındıran ağızlar* II. *Kıpçak özelliklerini saklayan ağızlar* şeklinde yapar. Kıpçak grubuna İran ve Özbekistan sınırında yaşayan Nohur, Änev, Hasar, Mukrı, Bucak, Düyeci, Çerçev, Kıraç, Nerezim, Eski, Hıdırili, Çärcew, Kıraç gibi gibi küçük Türkmen diyalektleri ve ağızlarının girdiğini belirtir. Nartıyev'e göre bunlar, tarihi açıdan boy özelliğini tamamen yitiren bölgesel yerleşik ve yarı-yerleşik günorta “güney” boylarından meydana gelmiştir. Nartıyew Oğuz grubuna giren ağızlar ie Kıpçak grubuna giren ağızların fonetik, sentaktik, gramatik kuruluşlar bakımından çeşitli farklılıklar bulunduğunu ve bazı gramer unsurlarının iki ana diyalekti ayırt edici unsurları belirlemede kullanıldığını ifade eder: birincil uzunlukların korunması, diş sesi ve apikal /s/,/z/ ünsüzlerinin kullanılması, kelime başı /t-/ , /k-/ ünsüzlerinin tonlulaşması, ilgi ve yükleme hâlinde sonu ünsüzle bitenler için -(n)In, yerine +İn ve +I gibi kısalan biçimlerin kullanılması, yönelme hâlinde +A ekinin kullanılması, dudak uyumunun zayıflaması, geçmiş zaman sıfat-fiili için –gAn ekinin kullanılması vb. (Nartıyev, 2010:36-47).

Bayat Türkmen ağızı da bazı fonetik ve morfolojik özellikler bakımından STT'deki Türkçe kökenli sözcüklerdeki kelime başı /g/, /ğ/ ünsüzü Bayat ağızında tonsuzlaşarak /k/ /k̄/ olur: STT göyun ~ BA koyun “koyun”, STT ğarañkı ~ BA k̄arankı “karanlık”, STT ğa:wun BA ka:wun “kavun”, STT ğılıç ~ BA k̄ılıç “kılıç”, STT ğutlu ~ BA k̄utlu kutlu”, STT ğalın ~ BA kalın “kalın”, STT ğurban ~ BA kurwan “kurban”, STT ğurı ~ BA ku:rı “kuru” vb. STT'deki kelime başı ve ortasındaki /g/, /ğ/ sesi Bayat ağızında /k/, /k̄/ sesine değişir: STT egsik ~ BA eksik “eksik”, STT gelin ~ BA kelin “gelin”, STT ğapağ ~ BA k̄apağ “kapak”, STT ğuş ~ BA k̄uş “kuş”, STT ğış ~ BA k̄ış “kış”, STT ğümüş ~ BA k̄ümüş “gümüş”, STT ğep ~ kep “söz” vb. Türkçe kökenli sözcüklerde kelime içi /b/ sesleri /w/ sesine değişir: STT Kabil ~ Kawil “Kabil”, STT sabın ~ BA sawun “sabun”, STT ıkkal ~ BA ıkkal “ıkkal” STT yalbar- ~ BA yalwar- “yalvar” vb. Bayat Türkmenlerinin ağızları morfolojik bakımdan da Kıpçak dil özellikleri gösteren Türkmen diyalektlerine yakındır.

Şekil 1Afganistan'ın vilayetleri.

1. Bildirme Kipleri

1.1. Şimdiki Zaman

Türkmen diyalektlerinde şimdiki zamanı karşılamak için hangi yardımcı fiilin kullanıldığını dikkate alarak iki büyük gruba ayrılır. Birincisi şimdiki zamanı karşılamak için kullanılan biçimlerin, esasen yöre- yardımcı fiiline bağlı olanlar; ikinci ise şimdiki zamanı karşılamak için kullanılan biçimlerin esasen dur- yardımcı fiiline bağlı olanlardır: Nohur/al-a-dı “alıyor”, Änew/al-a-de, Çovdur/al-a-dır, Düyeçi/ al-a-dur vb. Türkmen diyalekt ve ağızları şimdiki zamanın şahıs ekleriyle çekimlenmesine göre de *şahıs göstermek için ilgili şahıs ekini kullananlar* (Teke/al-ya:n “alıyorum”, Ersarı/ al-yo-n “alıyorum” vb.); *şahıs göstermek için şahıs zamirlerini (özellikle teklik birinci ve ikinci şahıslarda) kullanılanlar* (Nohur/al-a-man “alıyorum”, Düyeçi/gel-e-men “gelıyorum” vb.) (Yıldırım, 2017:143-144). P. Berdiyev şimdiki zaman ekinin Kıpçak diyalekterine mensup Nohur, Hasar, Änew Kıraç, Mukrı, Eski, Düyeçi, Surhı Türkmen diyalektlerinde *-a+di, -e+di, -a+da, -e+de,-e+di, -y+de, -y+dı -y+di, -a+dır, -e+dır, -a+dur, -e+dür, -a+yatır, -e+yatır* görünüşlerinde (Berdiyev, 1988:178-180) kullanıldığını belirtir. +A zarf-fiil eki+turur+turar kalıbının ekleşmesiyle kurulan, ekleşmesi de yazı dillerine göre değişen zamanla +tur yardımcı fiilinin kaybolarak –A zarf-fiil ekinin kip eki görevini üstlendiği (Ercilasun, 2006:129) bu çekim Afganistan Bayat Türkmen ağzında şimdiki zaman çekiminde

kullanılır. Aslında Kıpçak grubuna mahsus olan bu şekil /-a/, /-e/ zarf-fiil eki ile durmak, turmak yardımcı fiilinin birlikte kullanılması neticesinde dur- /tur- > /-Dir/ > /-Di/ şeklinde bir gelişme göstermiştir (Erdem, 2000:14).

1.1.1.1.1. I. Tip Şimdiki Zaman

Bayat ağzı şimdiki zaman sınıflandırmasında şahsı göstermek için şahıs zamirlerini kullanan ağz grubu içerisinde yer alır. /-A/ ekli şimdiki zaman çekimi en sık kullanılan yapıdır. Bu çekim, şimdiki zamanı ifade etmek için kullanıldığı gibi geniş ve gelecek zamanı ifade etmek için de kullanılır: ışan-a-man “inanıyorum-inanırım”/ ışan-a-saň/ ışan-a-da/ ışan-a-mız/ ışan-a-saňlar/ ışan-a-da(lar)

1.1.1.2. II. Tip Şimdiki Zaman (Analitik Şimdiki Zaman)

Bayat ağzında şimdiki zaman zarf-fiil ekinin ve ünlüleri uzun olarak söylenen otu:r-, yü:r- , -otur-yardımcı fiillerinin eklenmesiyle birleşik fiil şeklinde de kurulur. Bu çekim Bayat ağzında STT’den farklı olarak yardımcı fiile /-I(p), -U(p)/ zarf fiil eki + şahıs zamirleri getirilerek yapılır. Tekil ve çoğul 3. şahısta çekimin sonuna /-da/ eki getirilir. Tekil ve çoğul 2. şahıs zamiri, kalın ünlülü /saň/dır. Çoğul 2. şahısta siz zamirinin yerine /saň, seň/ şahıs zamirinin kullanılması da dikkat çeken hususlardan biridir. Bayat ağzında STT’de ve diğer Türkmen ağzlarında olduğu gibi bu çekimin olumsuz biçimi yoktur.

Men	karap oturıp men	karap yatıp men	karap yürüp men	<i>bakýorum</i>
Sen	karap oturıp saň	karap yatıp saň	karap yürüp saň	<i>bakýyorsun</i>
U	Karap oturıp-da	karap yatıp-da	karap yürüp-de	<i>bakýyor</i>
Biller	Karap oturıp mız	karap yatıp mız	karap yürüp miz	<i>bakýyoruz</i>
Siller	karap oturıpsaň(lar)	karapyatıpsaň (lar)	Karap yürüpsaň(lar)	<i>bakýyorsunuz</i>

Ular	karap oturıp-da(lar)	karap yatıp-da(lar)	karap yürüp-de(ler)	<i>bakıyorlar</i>
------	----------------------	---------------------	---------------------	-------------------

1.1.2. III. Tip Şimdiki Zaman

Fil+/-I/-U/-p zarf-fil eki+para kelimesiyle kurulmuş yapıya iyelik kökenli şahıs eklerinin getirilmesiyle kurulur: geliparaman-gelipparaman “geliyorum”/ geliparasañ/ geliparada/ geliparamız/ geliparasañlar/ geliparada (lar). Olumsuz çekimi *yok* kelimesiyle ya da -mAy olumsuzluk eki ile yapılır: gelipparam yok “gelmiyorum”, gelipparañ yok, geliparmıymen, geliparmıysañ vb.

1.2. Geniş Zaman

Bayat Türkmen ağzında geniş zaman çekiminde -Ar geniş zaman eki kullanılır. Teklik 1. şahıs olumlu ve olumsuz çekiminde -Ar geniş zaman ekindeki akıcı /-r/ ünsüzü söyleyişte düşürülür: alan “alırım”/ alarsañ/ alar/ alars/ alarsañ(lar)/ alar(lar) Olumsuz çekimi -mA:r eki ile yapılır: alma:n “almam”/ alma:rsañ/ almaz/ alma:rs/ alma:rsañ (lar)/ almaz(lar)

1.3. Gelecek Zaman

Bayat Türkmen ağzında geniş zaman çekiminde ünsüzle biten fiillerden sonra /-A/, ünlüyle biten fiillerden sonra /-y/ ile yapılır. Bayat ağzındaki gelecek zaman çekimi küçük fonetik farklılıklarla Kıpçak diyalekterinden biri olan Änew diyalektiyle benzerlik gösterir: alamen “alacağım”, alasen “alacaksın” vb. (Berdiyev, 1988:203). Olumsuzu -mAy ekiyle yapılır: gelmiymen “gelmeyeceğim”, gelmiysañ(ler) “gelmeyeceksiniz” vb. Çokluk 2. şahıs olumlu ve olumsuz çekimlerinde standart STT’den farklı olarak +sIñIz şahıs eki yerine +sañ(ler) eki kullanılır: gelesañlar “geleceksiniz”, gelmiysañlar “gelmeyeceksiniz” vb. Yine çokluk 3. şahıs olumlu ve olumsuz çekiminde -dA enklitik ekinin kullanımı da standart Türkmen Türkçesinden farklı bir çekim olması bakımından dikkat çekilecek başka bir husustur:gelemen “geleceğim”/gelesen/gele-de/gelemiz/gelesañlar/gele-de(ler)

1.4. Bilinen Geçmiş Zaman

Bilinen geçmiş zaman çekiminde –dI eki kullanılır. Çokluk 3. şahısta STT’den farklı olarak /–nız/-niz eki yerine /(X)η/ kullanılır. Ekin yalnız tonlu şekli kullanılır: iydim “yedim”/ iydiη/ iydi/ iydik/ iydiη(ler)/iydi(ler)

1.5. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Bayat Türkmen ağzında öğrenilen geçmiş zaman çekimi iki şekilde yapılır:

1.5.1. I. Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman: Öğrenilen geçmiş zaman çekimi fiil+/-U/-I(p) zarf-fiil eki+şahıs zamiri şeklinde çekimlenir: oturpman “oturmuşum”/ oturpşaη / oturp-da / oturpmız / oturpşaη(lar)/ oturp-da(lar). “Bu çekim Harezmi, Kıpçak, ve Eski Oğuz dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Kıp, -(I)p + turur + şahıs eki formüllü birleşik fiil çekiminden doğmuştur.” (Komisyon, 2006:89). Olumsuzu ise –mA olumsuzluk ekine –(I)p zarf-fiil eki getirilerek yapılır: oturma:pman “oturmamışım”, kelmä:pman “gelmemişim”vb.

1.5.2. II. Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman: Diğer öğrenilen geçmiş zaman çekimi fiil+(I)GAn sıfat-fiil eki+iyelik kökenli şahıs ekleri ile çekimlenir:

işanikanim“inanmışım”/işanikanıη/işanikani/
işanikanlemmiz/işanikanleηiz(ler) işaniken(ler)

2. TASARLAMA KIPLERİ

Şahıs	Ek		
	Dilek-Şart Kipi	Emir-İstek Kipi	Gereklilik Kipi
Men	-m “gelsem”	-AyIn “geleyin”	-mAll “gitmeli”
Sen	-sAη “gelseη”	-sAη / -Ay “gelseη”, “gelay”	-mAll “gitmeli”
U	-sA “gelse”	-AysIn “gelaysın”	-mAll “gitmeli”
Biller	-sAk “gelsek”	-All “geleli”	-mAll “gitmeli”
Siller	-sAηlAr “gelseηler”	-AysIη(lAr) “gelaysıηler”	-mAll “gitmeli”

Ular	-sA “gelse”	-AysIq “gelaysin”	-mAll “gitmeli”
------	-------------	-------------------	-----------------

3. Fiillerin Birleşik Çekimleri

3.1. Hikâye

3.1.1. Şimdiki Zamanın Hikâyesi: Fiil + zarf-fiil eki (-Xp/-I) + para zaman eki +tı ek-fiili + şahıs eki şeklinde çekimlenir. Hikâye ekinin ünsüzü daima tonsuzdur: geliparatım “geliyordum”/ geliparatıñ / geliparatı / geliparatık / geliparatıñ (lar)/geliparatı(lar); gidipparatım/ gidipparatıñ/ gidipparatı / gidipparatık/ gidipparatıñlar/ gidipparatı Olumsuzu yok kelimesi ile yapılır: gidipparam yoktum “gitmiyordum”/ gidipparañ yoktuñ/ gidipparan yoktu/ gidipparalamız yoktu/ gidipparañ yoktu/ gidipparan yoktu

3.1.2. Geniş Zamanın Hikâyesi: -Ar geniş zaman eki ve -tI ek-fiilinin birleşmesiyle kurulur: gelärtim “gelirdim”/ gelärtiñ/ gelärti/ gelärtik/ gelärtiñler/ gelarti (ler). Olumsuzu -mAz eki ile yapılır: gelmezdim “gelmezdim”, gelmeztiñ (ler) “gelmezsiniz” vb.

3.1.3. Gelecek Zamanın Hikâyesi: -cAk gelecek zaman eki ve -tI ek-fiilinin birleşmesiyle kurulur: alcaktım “alacaktım” / alcaktıñ / alcaktı / alcaktık / alcaktıñ (lar)/alcaktı(lar)

3.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi: Önceki veya yakın bir zamanda olup biten devamsız hareketi anlatan, konuşurun gözü ile gördüğü ya da olduğuna inandığı hareketi göstererek çoğu Türkmen ağızlarına [-IPDI] (alıpdı, -alıptı, gelipdi, gelipti,) şekli kullanılmaktadır. Ancak bu anlamı vermek üzere Kıraç, Çeges ve Kıpçak gibi Lebap ağızlarında [-AntI] (gidänti, çıkantı) eki de kullanılmaktadır (Erdem, 2008: 207).

Bayat ağzında bu çekim (-Ip) öğrenilen geçmiş zaman eki ve -tI ek-fiilinin birleşmesiyle kurulur: işanıptım “inanmıştım” / işanıptıñ / işanıptı / işanıptık / işanıptıñ(lar)/işanıptı(lar). Olumsuzu -mA:p eki ile yapılır: alma: ptıñ “almamıştın”, işanma: ptım “inanmamıştım” vb. Bayat Türkmen ağzında bir diğer çekim -An öğrenilen geçmiş zaman ekine -tI ek-fiilinin getirilmesi ile

yapılır: gelentim “gelmişim”/gelentiñ/ gelenti/ gelentik/ gelentiñ (ler)/ gelenti(ler)

3.1.5. Şartın Hikâyesi: gelsemtim “gelseydim” /gelsetiñ/ gelseti/ gelsetik/ gelselerti gelseti (ler)

3.1.6. Gerekliliğin Hikâyesi: gelmelitim /gelmelitiñler/ gelmeliti/ gelmelitik/ gelmelitiñler/gelmeliti(ler)

3.2. Rivayet

3.2.1. Şimdiki Zamanın Rivayeti: Fiil + zarf-fiil eki (-Xp/-I) + para zaman eki +mİş ek fiili + şahıs eki şeklinde çekimlenir: geliparamışım “geliyormuşum”/ geliparamışiñ/ geliparamışın/ geliparamışık/ geliparamışiñ (lar) / geliparamışın(lar)

3.2.2. Geniş Zamanın Rivayeti: –Ar geniş zaman ekine –mİş ek-fiilinin getirilmesiyle kurulur: Geniş zaman –Ar ekindeki akıcı -r sesi söyleyişte düşer:gelemişim “gelirmişim”/gelemişiñ/gelemişin/gelemişik/gelemişinler/gelemişin(ler). Olumsuzu -ma:n, -mān ekiyle yapılır: aytma:nmışın “söylemezmişim”/ aytmanmışın/ aytma:nmış/ aytmanmışık/ aytmanmışın(lar)/ aytmanmışın(lar)

3.2.3. Gelecek Zamanın Rivayeti: -cAk gelecek zaman eki ve –mİş ek-fiilinin birleşmesiyle kurulur: gelecekmişim “gelecekmişim” /gelecekmişin/ gelecekmişin/ gelecekmişik /gelecekmişin(ler)/gelecekmişin(ler) Olumsuzu dāl kelimesi ile yapılır: alcak dālmişim “almayacakmışım”/ alcak dālmişin vb.

3.2.4. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti: -An öğrenilen geçmiş zaman ekine –mİş getirilmesi ile yapılır gelenmişim / gelenmişin/ gelenmişin / gelenmişik/ gelenmişin(ler)/ gelenmişin(ler).

Fiil-An sıfat-fiil eki+eken kelimesi+iyelik kökenli şahıs ekleri yapısı ile çekimlenir: gelen ekenim “gelmişim-gelmişmişim”/ gelen ekeniñ/ gelen ekeni/ gelen ekenik/ gelen ekenleñizler/ gelen ekenler. Diğer öğrenilen geçmiş zamanın rivayet çekimi fiil+(I) GAn öğrenilen geçmiş zaman eki+mİş rivayet ekine iyelik kökenli şahıs eklerinin eklenmesi ile çekimlenir:

işanikanımmişin
/işanikanıymişin/şanikanımişin/işanikanımişik/işanikanımişinler/
işanikanımişin(ler)

3.2.5.Gerekliliğin Rivayeti: gelmelimişin “gelmeliymişim”/
gelmelimişin /gelmelimişin /gelmelimişik / gelmelimişin(ler) gelmelimişin(ler)

3.2.6. Şartın Rivayeti: gelsemmişin “gelseymişim”/gelseymişin/
gelsemişin /gelsemişik / gelseşlermişin /gelsemişin(ler)

Örnek Metin-I

Kaynak Kişi:

Yaş: 72

Yaşadığı Yer:Eşref Köyü-Cevizcan

Meslek: Ev Hanımı

Gören ya:lı men. gördim-â: şol cını men. Şol howlıda barıh ayrılıb çıkan
soň biller oturdıg-a:. Şoň maňa üç yo:la mä:lim berdi howlıda şo:. Diziim ağtıdı.
şoň hemmelere aydıb berdim. Şiller ya:nı beçlerme şoň ya:lı boldum di:b. aydıb
bersem cın zeel berikâni. Bul dizlarım oturub-turmâna yaramadı. Yarıkı ya:lı
elime tayağ alıb yâş pillâ:m otuz baş-**kırkı** üstünde tayağ bile yöri:dim şo:
howlıda. A:gşam yatıptım “Hüş! Hüş!” di:b şoň ya:nı bir şıklık urada. Tüydik
çalan ya:lı şıklık urada. Men ul öyde yatıptım yek ö:züm. Mana bıl orta aywan.
Şoň Kurban Nażar Hacı A:ğa bilen heleyi boşa ul öyde yatıptım. Mana bö:rden
bir işik ba:r. Añırında yatıptı. Ol öyde men yatıp men. **Qorqa:m yo:k**. İndi
bılar ö:rde yatıptı. Şö:rde yatsam gi:yce daň atınçı:m barayın di:ssem boşa men
ö:züm yatcağ öyde di:h kaytdım olaň ya:nına indi. Bir kiçi adam bolcağmişim
girib baram yoğ. Ö:züm **kulağ sali:h** otursam boşa hüşt! hüşt! şıklık urada bi:ri.
Ten uğlab bosa bilâ:m yoğ. Yürö:gim kısadı. Şoň yene bir a:gşama:m boşa
çıkıdı. O:rtadan şoň ya:lı yo:l ba:ı. Bu ya:nı bir şüpe bu ya:nı bir şüpe. Şoň ya:nı
bir mitir yo:l ba:ı. Bu şüpede men yatıpman, bu şüpede ortancı gündeşim yatıptı.
Kurban Nażar Hacı boşa ö:rde ketiň üstünde yatıptı. İki pelle (kapılı) işigi ba:rtı
gündeşimiň öyüniň. **qars! qars! qars!** yapıladı-açıladı yapıladı-açıladı öyüň işigi

boşa. Soñ men aytdım. Döndi apa! Döndi apa! Di:ydim. Hâ! Di:ydi. Şamal hem yoğ eken qaradım di:ydim. Hoyla öyñiziñ işigi ne belâ (ne kadar) karpıl (kapının vurulmasıyla çıkan ses) di:ydi di:ydim. Şoñ aytdı cigim can kurban di:ydi. Hiç za:da:m bolan yo:k di:ydi. Şoñ şol ya:lı diyen pillâ:n hem meñ kulağma karpıldı urub durubtı iki pelle ışık karpıldab urub durubtı. Turan bara:barı soñ ya:nı yo:k diyen soñ bosa yo:k bolub galdı. Cın bosa şo yerde ba:r hoyla (işte) şo burçta. Mende üç hika:yaşı dañı ba:r onuñ.

Türkiye Türkçesine Çevirisi

Gördüm ben, gördüm şu cini ben. Şu avluya girip çıktıktan sonra bizler oturduk ya. Şu avluda bana kendini üç kez gösterdi. Sonra herkese söyleyiverdim. Sizin gibi çocuklarıma, şöyle oldum deyip söylesem cin zarar veriyormuş. Bu dizlerim oturup kalkmaya kuvveti kalmadı. Biraz önceki gibi şu avluda elime sopa alıp otuz beş kırk yaşımı geçene kadar elimde sopa ile yürüdüm. Akşam yatmıştım. Hişt! Hişt! diye bir ıslık çalıyor. Düdük çalar gibi ıslık çalıyor. Ben bu evde tek başıma yatmıştım. İşte bu orta eyvan! Sonra Kurban Nazar Hacı Ağa ile eşikle se o evde yattım. İşte buradan bir eşik var. Gerisinde yatmıştı. O evde yatmıştım. Korkmuyorum. Şimdi bunlar orda yatmıştı. Orada yattığımda sabaha doğru kendi evimde yatayım diye evime onların yanına gittim şimdi. Küçük adammışım gibi giremiyorum. Kulak saldığında hişt! hişt! diye bir ıslık sesi duyuyorum. Hiç uyuyamıyorum. İçim daraldı. Sonra bir akşam yine çıktı. Ortada şunun gibi yol var. Bahçede bu tarafta topraktan yapılmış bir yatak öbür yanda topraktan yapılmış bir yatak. Bu yatakta ben yattım, diğerinde ortanca kumam yatmıştı. Kurban Nazar Hacı Ağa şurada somyada yatmıştı. Kumamın iki kapılı eşigi vardı. Evin kapısı açıldı kapandı. Sonra ben “Döndü Abla! Döndü Abla!” dedim. “Efendim” dedi. Baktım rüzgâr yokmuş dedim. “Evinizin kapısı nasıl çarpılıyor öyle? dedim. Sonra “Can kurban kardeşim” diye seslendi. “Hiçbir şey yok.” dedi. Sonra öyle dediği vakit ses yok olup gitti. Cin şurada, şu köşede var. Bende üç hikâyesi var onun.

Örnek Metin-II

Kaynak Kişi: Seregül

Yaş: 72

Yaşadığı Yer: Eşref Köyü-Cevizcan

Meslek: Ev Hanımı

A:dım şeregül. Ba:wamıñ a:dı Alla:weren. Men Bayat. Bayatlardan biller. Men yetmiş iki ya:şımda yıl aylansa yetmiş üç bolaman. Men owal bir üy ediptim. Üyüm üldi. On bā:ş ya:şımda meni beripti. Bir doğanım patalıtı, üldi. şoñ uña derek eni bir ba:waya berdi. Yetmiş yaşar qararı ba:waya berdi. Ane ba:wa biça:ra üldi. Men bi ewlad kaldım. Ane şoñ meni koymadılar. Mana munıñ heleyi ülüpti. Muña berdiler. Ane mundan ewlad bolma:n yürüp yürüp, yigirme bir yıldan şoñ bircik g:yızım boldı. Ane munı bira: berdim. Bulwasa giçgiyow bolmadı. Atalı ineli a:dam giçgiyow bola mı? Maña qaracak adamıñ ö:ziniñ hem şekkiız ewla:dı ba:r. Beçelerne qarasin mı, gúzera:nını baqsın mı? Meydanda ya:ğ satıp gúzera:n edip oturıp-ta. Ane şuñ ya:nı edip maña az-köp qaraceg-a bola-da bolan yok maña gel di:de men bolşa barıp bilä:m yo:k. Ca:yımdan ayrılıp gidip bilä:m yo:k. Ane oğlum mana şuñ ya:nı gúzera:nım ba:r. Ä:rimä:m üldi, doğonıma:m yo:k. Bir ö:züm nädeyin? gün görmek bolşa kı:yn eken. Pışa:rım ba:r, pışa:rım belend gitse giyowum gelip daktere görkeže-de za:d ede-de. Şonda:m gelmeli üyüme. Kömek berseñler. Şucağaz cayları bir oñarşam bir üyümi oñarşam üy yok mende. Şu yıl dağım yıkılar diyip korkıp oturupman. Bolub oturşım şul oğlum gayrat ediñler kömek edip duruñlar.

Türkiye Türkçesine Çevirisi

Adım Seregül. Atamın adı Allahveren. Ben Bayat, Bayatlardanız. Ben yetmiş iki yaşındayım. Yıl döndüğünde yemiş üç olacağım. Ben daha önce bir kez evlendim. Eşim öldü. Beni on beş yaşında evlendirmişlerdi. Yetmiş yaşındaki yaşlı adama verdiler. İşte! Zavallı adam öldü. Geride ben ve bir evladım kaldı. İşte! Sonra beni koymadılar. İşte! Bunun eşi ölmüştü. Buna verdiler. Bundan da evladım olmadı. Daha sonra yirmi bir yıldan sonra bir tanecik kızım oldu. İşte! Bunu buradan evlendirdim. İç güveyisi olmadı. Analı, babalı adam iç güveyisi olur mu? Bana bakacak adamın kendisinin de sekiz evladı var. Çocuklarına mı geçimine mi baksın? Meydanda yağ satıp geçimini sağlıyor. İşte böyle edip bana az çok bakamaz. Bana gel dedi. Ben

gidemiyorum. Evimden ayrılp gidemem. Oğlum işte böyle bir hayatım var. Kocam öldü, kardeşim yok. Bir başıma ne yapayım? Hayat zormuş. Tansiyonum var. Tansiyonum yükselse eşim gelip doktora gösteriyor. Bunun için geliyor evime. Şu yel de (evimi) yıkar diye korkuyorum. Vaziyetim bu oğlum. Çabalayınız, yardım ediniz.

Şekil 2. Cevizcan vilayetine bağlı Eşref Köyü - Bayat Türkmenleri

SONUÇ

Afganistan Bayat Türkmen ağızları komşuluk yaptıkları Özbekler ve Ersarı Türkmenlerinin ağızlarından, bölgenin hâkim dillerinden biri olan Farsçanın bir ağızı olan Dariceden etkilenmiştir. Bayat konuşurlarında daha çok Ersarı Türkmen ağızının tesiri açıkça görülmektedir. Öyle ki bir Bayat Türkmeni, Ersarı Türkmeni kadar Ersarı ağızını iyi derecede konuşabilmektedir. Bölgenin hâkim dilinin Farsça olması sebebiyle Bayat ağızına Farsçadan geçmiş ve çeşitli ses değişikliklerine uğramış kelimelerin sayısı oldukça fazladır. Türkmen Türkçesi diyalektleri üzerine araştırma yapan araştırmacılar Bayat ağızlarını kapsamlı bir şekilde incelememiştir. Konuşurunun daha az olması sebebiyle de ihmal edilmiş olduğu düşünülmektedir. Bayat ağızı morfolojik bakımdan standart Türkmen Türkçesinden veya diğer benzer ağızlardan Kıpçak dil özellikleri göstermesi bakımından ayrılır. Nohur, Hasar, Änew Kırac, Mukrı, Eski, Düyeçi, Surhı gibi

Kıpçak ağız özellikleri göstermektedir. Bayat ağız da bu diyalektlere yakın olmakla birlikte kimi ses ve şekil özellikleri bakımından da bu diyalektlerden farklılıklar göstermektedir. Diyalekt çalışmalarında pek önem verilmeyen ve hakkında yeteri kadar çalışma olmayan Afganistan Bayat Türkmen ağızını Kıpçak kökenli Türkmen ağız gruplarına dâhil edilmesini teklif ediyoruz.

Kısaltmalar

BA Bayat Ağız

STT Standart Türkmen Türkçesi

vb. ve benzeri

İşaretler

- fiilden fiil yapma.

: ünlü uzunluklarını gösterir.

A a,e ünlülerini gösterir.

Ä, ä açık e sesi.

(X) ı,i,u,ü ünlülerini gösterir.

I ı, i ünlülerini gösterir.

U u,ü ünlülerini gösterir.

Transkripsiyon İşaretleri

ú: u ile ü arası yuvarlak, dar, yarı art ünlü.

b tonlu, yarı sızıcı bir çift dudak ünsüzü.

ğ tonlu, patlamalı, ötümlü, art damak ünsüzü.

g orta damak g şî. k ile g arasında sert, patlayıcı, yarı ötümlü bir dil-orta damak ünsüzüdür

h sert, sızıcı, ötümlü, hırıltılı, boğumlu h sesi.

k tonsuz, süreksiz art damak ünsüzü.

ŋ nazal n sesi.

ş s ile z arası, katı, sızıcı, yarı ötümlü diş ünsüzü.

w tonlu, sürekli ve sızıcı bir çift dudak ünsüzü.

ž peltek, yarı sızıcı, sedalı, dil ucu, diş arası ve ağız ünsüzü.

KAYNAKLAR

AMANSARIYEV, C. (1970). Türkmen Dialektologiyası. Aşgabat.

ATANIYAZOV, Soltanşa (1994). Şecere (Türkmenin Soyağacı). (Çev. S. Arazarov, N. Biray). İstanbul: Ötüken Yayınevi.

AYDIN, Mehmet (1984). Bayat-Bayat Boyu ve Oğuzların Tarihi. Ankara: Hatiboğlu Yayınevi.

BEHMEN, Abdülkerim (1380). Tarihte Türkmen Görünüşü. Mukaddemname: Mezar-ı Şerif.

BEHMEN, Abdülkerim (1391). Türkmenha Şan u Vilayet-i Cevizcan. Mukaddemname: Mezar-ı Şerif.

BERDİYEW, P. (1988). Türkmen Diliniñ Diyalektlerinde ve Geleşiklerinde İşlikler. Aşgabat: İm.

ERDEM, Melek (2000). “Türkmen Türkçesi Ağızlarında Olumlu Şimdiki Zaman Kullanımı”, Bilig, 14/Yaz 2000: 55-73.

ERDEM, Melek (2008). “Modern Oğuz Türkçesinde Belirsiz Geçmiş Zaman Ekleri”. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), s. 199-215.

KOMİSYON (2006). Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri, (Ed. A. B. Ercilâsun). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

NARTIYEW, N. (2010). Turkmen Dialektologiyası. Türkmenistanın Bilim Ministirliđi. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşriyat Gulluğı.

NEPESOVA R., NAZAROV O., GÖKLENOV J. (1998). “The Turkmen Language, The Studies in Language”. (Çev. Suzan Tokatlı). Ruh, s.7-29. Aşgabat.

RASIH, Muhammed Salih (2015). Tarih-i Ferhengi Türkmenha, Kabil:İntişarat-ı El Ezher Yayınevi.

..... (2016). A Study of The Turkmen Dialects of Afghanistan Phonology – Morphology – Lexicon – Sociolinguistic Aspects, Dissertation zur Erlangung des Akademischen Grades, der Kultur Sozial – und Bildungswissenschaftlichen Fakultät der Humboldt – Universität zu Berlin.

SÖYEGOW, Muratgeldi; Arnazarow, Seyitnazar (2017).Örneklî Türkmençe Gramer, (Ed. M.F. Kirişçiöglü, S. Harmanda), Ankara: Kurgan Edebiyat.

SÜMER, Faruk (1992). “Bayat-Oğuz Boylarından Biri”. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. c.5. s.218-219. Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları.

YILDIRIM, Hüseyin (2017). “Türkmen ve Türkiye Türkçesi Ağız Gruplarının Bir Belirleyicisi Olarak Şimdiki Zaman Eki”. Türkbilig. 2017/33, s. 133-152.